

Z. ZINKEVIČIUS

APIE A. TATARĖS „PAMOKSLŲ IŠMINTIES IR
TEISYBĖS“ (1851 m.) KALBĄ¹

Kaip žinome, XVI–XVII a. formavosi net trys lietuvių raštų kalbos variantai. Prūsijos hercogystėje, kur buvo palyginti nedidelė tarminė diferenciacija, greit susidarė pakankamai vieninga lietuvių rašomoji kalba, išaugusi ant vietinės vyraujančios vakarų aukštaičių tarmės pagrindo. Toji raštų kalba, nepaisant kai kurių pakitimų, Rytų Prūsijoje išliko iki pat II pasaulinio karo.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dėl specifinių istorinių sąlygų ir daug didesnės tarminės diferenciacijos anuomet formavosi du raštų kalbos variantai. Vienam iš jų pradžia davė vidurio Lietuvos lygumų (Kėdainių krašto) ano meto tarmė, kitam – Lietuvos sostinės Vilniaus bei jo artimų apylinkių lietuvių kalba². Pirmasis iš šių dviejų raštų kalbos variantų, kurį vartojo M. Daukša, M. Petkevičius, B. Chilinskis ir kiti autoriai, skyrę savo raštus daugiausia Žemaičių vyskupystei, anuomet buvo vadinamas *žemaičių kalba*. Dabar jį linkstame vadinti *viduriniu* raštų kalbos variantu.

Antrasis to meto raštų kalbos variantas, kuriuo rašė K. Sirvydas, J. Jaknavičius ir kiti, skyrę savo darbus daugiausia Vilniaus vyskupystės skaitytojams, tada būdavo vadinamas tiesiog *lietuvių kalba*. Dabar jam linkstame taikyti *rytinio* raštų kalbos varianto vardą.

Sulenkėjus Vilniaus lietuvių šviesuomenei, nuo XVIII a. pradžios rytiniu variantu buvo visai liautasi leisti knygas. Paskutiniu metu reikšmingu jo paminklu laikytinas K. Sirvydo žodyno paskutinis (penktasis) leidimas, pasirodęs 1713 m. J. Jaknavičiaus evangelijos jau nuo 1705 m. buvo „suvidurietintos“. Tik smulkūs lietuviški teksteliai (krikšto ir kitų bažnytinių apeigų formulės) „Rituale sacramentorum“ leidinyje išlaikė rytinio varianto ypatybes net iki XVIII a. trečiojo ketvirčio pabaigos³,

¹ A. Tatarės gimimo 175-ųjų metinių (1980.V.17) ir mirties 90-ųjų metinių (1979.XII.5) proga.

² Plačiau apie visa tai žr. Zinkevičius Z. Quelques remarques sur les sources de la langue des écrits lituaniens au XVIe et au XVIIe siècles. — Studia indoeuropejskie. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974, p. 315–320; taip pat jo. Dėl lietuvių raštų kalbos kilmės. — Baltistica, t. 13(1), p. 237–244.

³ Jos greičiausiai buvo pakeistos tik 1775 m. leidime, bet to patikrinti negalima, nes šio leidimo egzemplioriaus Vilniuje nėra. Paskutinis tekstas su rytinio varianto ypatybėmis yra 1777 m. Liublino leidime, bet jis bus nurašytas iš kurio nors ankstesnio Vilniaus leidimo.

tačiau jie rodo ne tōs raštų kalbos tada buvimą, bet ano meto Lietuvos katalikų vadovybės visišką nesirūpinimą tekstais lietuvių kalba⁴.

Ilgainiui ne tik Vilniaus, bet ir provincijos lietuvių šviesuomenei perėjus prie lenkų kalbos, vidurinis raštų kalbos variantas taip pat labai sunyko. Sintaksė ir ypač žodynas buvo vis stipriau veikiami lenkų kalbos. Pati viduriniojo varianto raštų kalbos tradicija tolydžio vis labiau blanko. Maždaug nuo XVIII a. antrosios pusės negausūs lietuvių autoriai praktiškai rašė kiekvienas savo gimtąja tarme, tik kiek taikydami priėmę kitų tuomet rašiusių ir, žinoma, šiek tiek sekdami ankstesnius raštus, ypač rašytus viduriniu raštų kalbos variantu.

Toks raštijos nuosmukis tęsėsi iki pat lietuvių nacionalinio išsivadavimo sąjūdžio, kurį XIX a. antrojoje pusėje sukėlė iš liaudies kilusi nauja lietuvių inteligentija. Daugelis to sąjūdžio dalyvių buvo kilę iš Suvalkų gubernijos (kur dar Napoleonas panaikino baudžiavą), taigi iš vakarų aukštaičių tarmės pietinės dalies ploto. Todėl jie aiškiai kryo į vakarų aukštaičių tarmės pagrindu susiformavusią raštų kalbą, iš seno vartotą Rytų Prūsijoje. Reikėjo tik tą kalbą pritaikyti savo reikalams, kiek priartinti prie savosios vakarų aukštaičių pietinės dalies tarmės, t. y. išmesti nereikalingus germanizmus, specifines Rytų Prūsijos lietuvių kalbos ypatybes ir kt. Didelį naujosios rašomosios kalbos kūrimo darbą atliko to meto mūsų kalbininkai ir rašytojai, ypač Jonas Jablonskis.

Taigi mūsų dabartinė bendrinė (ypač rašomoji) kalba yra iš esmės Rytų Prūsijos raštų kalbos ir tos, kuri kūrėsi Lietuvoje vietinės „suvalkiečių“ tarmės pagrindu, simbiozė. Jos susidarymo procesas dar nėra pakankamai ištirtas. Ypač neaiškus vietinės tarmės indėlis. Todėl labai svarbu ištirti kalbą pačių pirmųjų autorių, rašiusių vakarų aukštaičių (pirmiausia pietinės dalies) tarmės pagrindu Lietuvoje dar iki nacionalinio išsivadavimo sąjūdžio suintensyvėjimo. Kas buvo tie autoriai ir kada jie rašė? Kokia jų raštų kalba?

Iki šiol tyrinėtojams nepavyko rasti vakarų aukštaičių tarmės neabejotinų elementų Lietuvos (ne Rytų Prūsijos) raštijoje per visą XVIII amžių. Taigi tuo metu ši tarmė čia dar nevaizdavo jokio vaidmens. Jis pradeda atsirasti tik nuo XIX a. antrojo ketvirčio. Ypač šiuo atžvilgiu mus turi sudominti du autoriai, kilę iš zanavykų krašto, būtent, Motiejus Pranas Marcinkas (apie 1790 — 1859?) ir Antanas Tatarė (1805 — 1889). Mūsų reikalui svarbesnis yra A. Tatarė, nors chronologijos požiūriu jis reiškėsi kiek vėliau negu M. P. Marcinkas. Mat Marcinko raštai dėl savo specifikos — svarbiausiu iš jų laikytina 1833 m. pasirodžiusi lietuviams skirta lenkų kalbos gramatika⁵ — negalėjo turėti tokios didelės įtakos, kaip populiaros liaudžiai skirtos Tata-

⁴ Plačiau apie rytinį raštų kalbos variantą ir jo išnykimą žr. Zinkevičius Z. Rytietiškoji XVII a. lietuvių raštų kalba, jos kilmė ir išnykimas. — Baltistica, t. 8 (1), p. 79—100.

⁵ Marcinkui priskiriamas 1852 m. „Mokslas lietuviško skaitymo“ tėra ankstesnių to tipo leidinių perdirbinys, kuriame tik iš dalies atsispindi paties autoriaus kalbos ypatybės.

rės – mūsų didaktinės prozos pradininko – knygos. Be to, Marcinsko raštų kalba yra kiek tolesnė mūsų dabartinei bendrinei kalbai, pavyzdžiui, ryškiai skiriasi pirmosios linksniuotės daiktavardžių vienaskaitos vardininko galūnės *-as* trumpinimu. Marcinskas rašė (gramatikoje⁶): *Kunig's* 10₂₂ 'kunigas', *Mužik's* 11₁ 'mužikas, valsietis', *Žyd's* 11₂ 'žydas', *Jzbon's* 16₂₃ 'uzbonas, ašotis' ir t. t. Mat jis buvo kilęs nuo Lukšių (čia sutrumpintos vardininko formos populiareesnės), o Tatarė – iš Griškabūdžio apylinkių, tiksliau Rygiškių kaimo, taigi pačios Jono Jablonskio tėviškės. Ir vėliau visą laiką Tatarė gyveno vakarų aukštaičių pietinės dalies plote (Balbieriškyje, Ilguvoje, Lukšiuose, Sintautuose)⁷, šio krašto žmonių kalba jam buvo labai artima ir sava. Ją jis ir vartojo savo raštuose.

Taigi Tatarė⁸ laikytinas pirmuoju autoriumi, reikšmingai panaudojusi Lietuvoje vakarų aukštaičių pietinės dalies – Zanavykų krašto – tarmę raštuose.

Reikšmingiausiu mūsų rūpimai problemai Tatarės darbu laikytinas pasakėčių rinkinys „Pamokslai išminties ir teisybės“. Šis rinkinys anuomet buvo labai populiarus, kelis sykius kartotas ir turėjo nemažą įtaką plačiosiose gyventojų masėse. Antroji Tatarės pasaulinio turinio knyga „Pamokslai gražių žmonių“ pasirodė tik po autoriaus mirties 1900 m. Amerikoje. Jos kalbą A. Milukas „ištaisė“, tiksliau visai sudarkė. Kitos šio autoriaus knygos – perdėm religinio turinio ir jose daugiau tradicinių bažnytinės kalbos elementų.

Mūsų reikalui geriausiai tinka paanalizuoti „Pamokslų išminties ir teisybės“ seniausią leidimą, pasirodžiusį 1851 m.⁹ Šio teksto¹⁰ kalba perdėm zanavykiška.

Pirmiausia konstatuotina, kad čia (kaip ir Marcinsko darbuose), skirtingai negu buvo įprasta ano meto Lietuvos raštijoje, jau sistemingai išlaikomas minkštasis *l* prieš *e* tipo vokalizmą, pvz., *iszlezdawo* 17₁₅ 'išlesdavo', *palengwetu* 15₁₇ 'palengvėtų', *bakužele* 12₂₂ 'bakužėlė, trobelė', *lejday* 28₆ 'leidai', *lektie* 8₁₁ 'lėkti'. Tačiau minkštasis žodžio galo *l*, kaip visame vakarų aukštaičių tarmės plote, sukietėjęs, pvz., *daugel* 16₄, *deł* 14₁ 'dėl', *tegul* 11₁₂, *todet* IV₆ 'todėl', *wel* 16₂₁ 'vėl'.

Vokalizmas, galima sakyti, ištiesai zanavykiškas. Tai matyti kad ir iš šių pavyzdžių: *elksnelis* 48₅ 'alksnelis', g. sg. *ekmens* 8₁₃₋₁₄ 'akmens', a. sg. *enti* 37₁₃ 'anti';

⁶ Naudotasi Vilniaus universiteto bibliotekos egzemplioriumi LR 755.

⁷ Tik 1863 m., neteisingai apkaltintas dalyvavimu sukilime, caro valdžios buvo ištremtas į Penzos guberniją. Nors 1871 m. buvo amnestuotas, tačiau iš tremimo Tatarė į Lietuvą nebegrižo ir likusią amžiaus dalį praleido Lomžoje (Lenkijoje), kur ir mirė.

⁸ Tikroji jo protėvių pavardė buvo Totorius (ir Totoraitis). Jis pats ją pakeitė (konspiraciniais sumetimais?) po 1831 m. sukilimo. Dar buvo žmonių vadinamas Totorevičiumi.

⁹ Įvairiuose šaltiniuose nurodomo 1836 m. leidimo tikriausiai nė nebuvo, o vėlesnių leidimų kalba gerokai kitų asmenų taisyta.

¹⁰ Naudotasi Vilniaus universiteto bibliotekos egzemplioriumi LR 905.

niszdawe 13₁₈ 'neišdavė', *nima* 64₁₁ 'neima', *predant* 10₁₅ 'priėdant'; *litus* 75₂₀ 'lietus' (t. y. *lytùs*), *meno*¹¹ 83₆ 'mėnuo', *teyp*¹² 9₂₁ 'taip', *terp* V₂₄ 'tarp'.

Zanavykiškos ypatybės būdingos ir teksto konsonantizmui, pvz.: *penkis dorelus* 88₁₁ '...dolerius', *rikmetie* 63₈ 'rytmetyje', *Aržuolas* 71₃ 'ąžuolas', *Lendre* 71₃ 'nendrė', *woloje* 16₁₀ 'oloje'.

Morfologija taip pat zanavykiška: 1. du. fut. *Eysiwa* (nuo *eīti*), bet n. du. *tuadu paukszczey* 17₂₀ 'tuodu paukščiai', a. du. *dwi gieribes* 82₂₂₋₂₃ 'dvi gėrybes'; loc. sg. *to duabe* 36₂₂ 'toje duobėje' (t. y. *tō duobě*), d. sg. *ma* 9₁₂ 'man' (*mā*), *sze ir te* 9₂₈ 'šen ir ten' (*šę ir tę*); n. sg. f. *Ije* 106₁₃ 'ji' (*jijě* ar *jyjě*, *jijě*, *jýjě*); i. sg. m. *kuam* 55₂₄ 'kuo' (*kuōm*); g. pl. *mus* 87₁₂ 'mūsų' (*mūs*), *isz mane* 142₁ 'iš manęs' (*iš mǎne* ar *iš mǎnę*); 3. praes. *pjauje* 20₅ 'pjauna', *džiauje* 101₂₅ 'džiauna', *beraujent* 101₂₁ 'beraunant' (*pjáuja*, *džiáuja*, *beráujant*); inf. *piktie* 9₅ 'pykti', *noretie* 8₂ 'norėti' (*pýktie*, *norėtie*); l. sg. cond. *abgincze* 21₁ 'apginčiau' (*apginčia*); 2. sg. imper. *eykie* 120₂ 'eik'; l. sg. fut. refl. *walkiosiuasiu* 120₁₀ 'valkiosiuos'.

Zanavykų ypatybės ryškios taip pat leksikoje bei žodžių daryboje, pvz., *szyksznosparnis* 19₈ 'šikšnosparnis', *netikietas smertis* 85₁₁ 'netikėta mirtis' (*smertis* — čia vyriškosios giminės daiktavardis), *rapukay* 154₃ 'bulvės', *tamista* 76₂₃ 'tamsta', *iszczesliwas* 55₆ 'laimingas', germanizmai *Gilukis* 89₂₀ 'laimė', adv. *neszlektay* 118₂₆ 'neblogai, neprastai', tipiškai deminutyvai *tewutis* 93₆ 'tėvelis' (*tėvūtis*), *nosute* 94₈₋₉ 'nosytė' (*nosūtė*), *pelukie* 106₁₈₋₁₉ 'pelytė' (*peľiükė*), *piemenukas* 20₄ 'piemeniukas', a. sg. *stiklinayte* 111₂₇ 'stiklinėlė' ir *waykiszczes* 20₁₃ 'vaikelis, vaikas' (*vaik-yščias*), *Wilkiszczes* 23₁₈ 'vilkelis, vilkišius', *žiurkiszcze* 132₄ (*žiurkyščia*) ir t. t.

Tačiau negalima pasakyti, kad Tatarė būtų visai nesiderinęs prie tradicinės raštinės. Bet taip darydamas jis susidūrė su tam tikrais sunkumais. Iš jų ypač ryškūs du, kuriuos lėmė tam tikros jo gimtosios tarmės ypatybės. Jas pravartu plačiau aptarti.

Daugelis pietinių vakarų aukštaičių, taigi ir zanavykai, bendratyse, kurios baigiasi *-inti* (pvz., *skōlinti*), ir iš šių bendračių padarytose formose vietoj *in* taria ilgąjį balsį *y* (iš *i*), taigi *skōlyti* 'skolinti', *skōlyk* 'skolink', *skōlytų* 'skolintų', *skōlysiu* 'skolinsiu', *skōlydavau* 'skolindavau', *skōlydamas* 'skolindamas', *skōlytas* 'skolintas'. Tatarė (kaip ir Marcinkas) ilgųjų balsių nuo trumpųjų rašte neskyrė ir vietoj *y* tokiuose pavyzdžiuose paprastai rašė *i* raide, pvz.: *prisitaikitie* 14₁₁ 'prisitaikinti', *skitie* 95₁ 'skinti', *pasiskandikime* 28₈ 'pasiskandinkime', *artitusi* 17₁₂ 'artintusi', *megisiu* 120₃ 'mėginsiu', *purtidamas* 117₆ 'purtindamas', *usztroszkitas* 15₂₀ 'užtroškintas'.

Teksto analizė rodo, kad Tatarė šias formas suvokė kaip vengtiną tarmę, kurios nebuvo nei vakarų aukštaičių tarmės pagrindu susiformavusioje Rytų Prūsijos

¹¹ Dvibalsį *uo* Tatarė (ir Marcinkas) žymėjo raidėmis *ua*, pvz., *piemua* 23₈ 'piemuo', a. pl. m. *tuas* 9₂₅ 'tuos', 3. praet. *puale* 10₁₈ 'puolė', 2. sg. imper. *duak* 17₁₈ 'duok'. Raide *o* šis dvibalsis Tatarės tekste nežymimas. Greta formos *mėno* Tatarėi buvo pažįstama ir dabartinė *mėnuo*.

¹² Dvibalsiai *ai*, *ei*, *ui* tekste žymimi *ay*, *ey*, *uy* raidėmis.

lietuvių raštijoje, nei Lietuvoje senesniuose (rytiniu ir viduriniu raštų kalbos variantais rašytuose) tekstuose, nei Tatarės amžininkų knygoje. Todėl jis minėtas formas stengėsi keisti raštuose įprastiniais variantais su *in*, pvz., *wadintie* 79₁₄ 'vadinti', *sutrumpinsiu* 87₁₂ ir t. t. Galimas dalykas, kad pastarosios formos (t. y. su *-in-*) tada dar nebuvo visai svetimos ir Tatarės gimtajai tarmai. Matyt, XIX a. pirmojoje pusėje vietomis, kaip gretiminės, jos dar tebebuvo zanavykų vartojamos.

Esant dubletams, pvz., *skōlyti* || *skōlinti*, *skōlyk* || *skōlink* ir t. t., lengva buvo suklysti ir prisidaryti formų su *in* tokių, kokių lietuvių kalboje iš viso nėra, t. y. įsivesti *in* vietoj senovinio *y*, pvz.: *vālginti* 'valgyti', *vālgink* 'valgyk' ir t. t. Reikia pasakyti, kad Tatarė čia visai susipainiojo. Tokių dirbtinių formų analizuojamame tekste yra labai daug¹³. Pateikiami tik kai kurie pavyzdžiai:

darintie 79₁₂ 'daryti', *czedintie* 52₁₈ 'taupyti' (vietoj *čėdyti*), *draskintie* 120₂ 'draskyti', *gaudintie* 90₁ 'gaudyti', *iszgidintie* 91₉ 'išgydyti', *igintie* 31₂₆ 'įgyti', *paklausintie* 59₁₇ 'paklausti', *nematintie* 111₆₋₇ 'nematyti', *isimokintie* 82₁₉₋₂₀ 'išsimokyti', *prapuldintie* 36₁₅ 'prapuldyti', *parodintie* 78₂₈ 'parodyti', *pasakintie* 76₁₈ 'pasakyti', *pataysintie* 109₁₀ 'pataisyti', *pawuastintie* 106₁₂ 'pauostyti';

darink 152₂₉ 'daryk', *nesakink* 138₁₁ 'nesakyk', *sudinkime* VI₁₈ 'teiskime' (vietoj *sūdykime*), *skaytinkite* V₂₉ 'skaitykite';

padarintu 67₅ 'padarytų', *pamatintume* 92₂₆ 'pamatytume', *darintumeme* 68₂₁₋₂₂ 'darytume', *perskaytintumete* IV₁₁ 'perskaitytute';

suvalginsiu 109₂₃ 'suvalgysiu', *pataysinsi* 152₁₇ 'pataisysi', *pamatins* 150₂ 'pamatys';

sakindawo 133₃₀ 'sakydavo';

matindamas 52₁₃ 'matydamas', *draskindama* 123₁₀ 'draskydama';

suskaldintas 71₂₆ 'suskaldytas', *iszrukinta mesa* 73₁₃ 'išrūkyta mėsa'.

Tokių hipernormalizmų mažiausia teksto pradžioje (išskyrus pratarmę), toliau jų tolydžio vis daugėja. Bet ypač daug jų knygos pratarmėje, kuri, matyt, rašyta paskiausia. Joje taisyklingų šios rūšies formų, galima sakyti, nėra. Visa tai rodo autorius žymias normalizacinės pastangas¹⁴, deja, nuėjusias klaidingu keliu. Tai įdomus fenomenas mūsų bendrinės kalbos kūrimo istorijoje.

¹³ Zanavykai (ir kiti pietiniai aukštaičiai) taip pat turi *ē* (iš *ę*) vietoj *en* atitinkamose bendratyse su *-enti* ir iš jų padaromose formose, pvz., *gyvēti* 'gyventi', *gyvėk* 'gyvenk' ir t. t. Jas vartoja ir Tatarė (vietoj *ę* rašė *e* raide), pvz., *nugabetie* 69₁₄ 'nugabenti', *pargabetie* 115₈ 'pargabenti'. Tačiau dėl to negalėjo atsirasti hipernormalizmų su *-en-*, nes lietuvių kalboje nėra priesagos **-eti* (yra tik *-ėti*).

¹⁴ Todėl negalima sutikti su Tatarės biografo M. Gustaičio tvirtinimu, kad esą Tatarė lietuvių kalbos taisyklingumo nepaisęs, kalbos mokytis nesistengęs, kad „kalbos klausimas jam buvo dalykas antraeilis“ (Gustaitis M. Kunigas Antanas Tatarė. Pirmutinis Suvalkų gubernijos lietuvių švietėjas. Studija. — V., 1913, p. 45–46).

Panašias Tatarės normalizacines pastangas rodo ir pietiniams vakarų aukštaičiams būdingos priesagos *-ininkas* vartojimas vietoj anksčiau raštuose įsigalėjusio varianto *-inykas*. Tatarės tekste *-nink-* turi net svetimžodžiai, pvz., *pas dešetninka* 72₁₇ ‘pas dešimtininką’, *Melninkas* 72₁₀ ‘malūnininkas’, *Pustelninkas* 125₉ ‘atsiskyrėlis’, a. pl. *pamaczninkus* 31₇ ‘padėjėjus’, *razbayninkus* 53₆ ‘plėšikus’, n. pl. f. *služauninkies* 88₁₅ ‘tarnaitės’, *wendrauninkas* 79₄₋₅ ‘keliauninkas’. Tai anaip tol ne vien autoriaus prasimanytos formos. Tokių formų esama ir dabar vakarų aukštaičių tarmėje. Visai galimas dalykas, kad vienas kitas ir iš anksčiau aptartų hipernormalizmų (veiksmadžodžio formų su *in* vietoj *y*) Tatarės laikais zanavykų plote pasitaikydavo.

Pereiname prie antrojo svarbesnio sunkumo, su kuriuo anuomet susidūrė Tatarė, ėmęs rašyti zanavykų tarmės pagrindu.

Šiaurinėje šios tarmės ploto dalyje nekirčiuotos galūnės *-o* ir *-ė* yra virtusios *-u* ir *-i*, pvz., *jis saku, būvu* ‘jis sako, buvo’, g. sg. *vilku* ‘vilko’, *jis saki* ‘jis sakė’, *žėmi* ‘žemė’. Toks tarimas priartėja net prie Griškabūdžio. Jo atspindžių randame ir Tatarės tekste, pvz., *nežynu* 108₁₅ ‘nežino’, *supuwu* 132₂₇₋₂₈ ‘supuvo’, *isz badu* 120₂₃ ‘iš bado’, *dawi* 149₁₉ ‘davė’, *mergayti* 93₁₄ ‘mergaitė’¹⁵. Tačiau jis ir šios ypatybės atkakliai vengė, stengėsi vartoti įprastines formas su *-o*, *-ė* (rašė *-e*). Bet taip daryti Tatarėi buvo nelengva. Dėl *saku* || *sako* tipo dubletų jo tekste atsirado hipernormalizmų su nekirčiuoto žodžio galo balsiu *o* vietoj tikrojo *u* (atitinkamų pavyzdžių su *ė* vietoj *i* nepastebėta), pvz., su *džiauksmo* 151₁₇ ‘su džiaugsmu’, su *Lewo* 144₂₇ ‘su liūtu’ (t. y. su *levu*), su *paniekinimo* 141₃₀ ‘su paniekinimu’, *swetimo griszto namo* 142₆ ‘svetimu (vežimu) grįžtu namo’.

Dar nurodytina, kad Tatarės tekste yra nemaža senesnių formų, dabar zanavykų nebevartojamų arba rečiau pasakomų, pvz., i. sg. m. *baysum* 110₂₀ ‘baisiu’, *gražum* 93₁₈ ‘gražiu’ (ir *gražium* 38₁₄), *tikum* 110₁₉ ‘tykiu, tyliu’, *ligum* 31₁₅ ‘lygiu’; *nog žemes iki sauley, iki menesiuy, ir iki kožnay žwaygždey* 75₁₇₋₁₈ ‘...iki saulės, iki mėnesio ir iki kiekvienos žvaigždės’; *Lietuwininkay* IV₉ ‘lietuviai’; a. sg. *amži* V₁₀ ‘amžių’, *ing wandeni* 15₁₂ (*ing* gali būti iš raštų), 3. praet. *priežengie* 145₁₆ ‘prižengė’ (*prie-* iš raštų?), *ataduas* 33₂ ‘atiduos’ (rytietybė?).

Tam tikru archaizmu laikytinos ir Tatarės teksto daugiskaitos naudininko formos su *-mis*, pvz., *mumis* 12₆ ‘mums’, *jiemis* 10₆ ‘jiems’, *jomis* 98₂₂ ‘joms’, *taworszczkomis* 87₁₀ ‘draugėms’, *žmonemis* V₁₈ ‘žmonėms’, *tiemis wergutczems* 143₁₆ ‘tiems vergučiams, vergams’, *Teyp eysis wisiemis, geriemis, cnatliwiemis žmoniemis* 141₇₋₈ ‘...visiems geriems doriems žmonėms’. Tokie naudininkai – iš kilmės įnagininkai, gavę naudininko funkcijas dėl sutapusių trumpųjų variantų (plg.

¹⁵ Kelis kartus net vietoj nekirčiuotos galūnės *-ės* yra *-is* (*ant galwelis* 94₁₁, *isz didelis ubagistes* 129₂₂, 138₇, *raumenines deszrelis* 113₄), nors toks tarimas būdingas tik gerokai toliau į šiaurę nuo Griškabūdžio, apie Veliuoną (Tatarė gyveno Ilguvoje!).

žēmēms < *žēmēmus* ir *žēmėmis*) – pietinėje vakarų aukštaičių tarmės dalyje ir dabar vietomis dar pasitaiko¹⁶, seniau, matyt, buvo labiau paplitę¹⁷.

Kalbos istorikui ir dialektologui bus vienokiu ar kitokiu požiūriu įdomūs dar šie ypatingesni Tatarės teksto žodžiai bei jų formos: *apwinis* 47₂₇ ‘apynys’, *szuwa* 118₁₂ ir *szunis* 28₂₅ ‘šuo’, *kaliney* 120₁₅ ‘kailiniai’, *szeszkus* 20₇ ‘šeškas’, *pwaseri* 100₁₂₋₁₃ ‘pavasari’, *asz esmu* 14₂₀ ‘aš esu’, *meluaj* 20₁₃ ‘meluoja’, *nor* 24₇ (šalia *noris* 24₁₀, *nors* 24₁₀) ‘nors’, *estuwas* 123₁₅ ‘ėdikas, rajūnas’ (*ėstūvas*), a. pl. *nupelnus*¹⁸ 98₂₆ ‘nuopelnus’, *wiaczwienelis* 138₉ ‘vienintelis’, g. sg. *saužynios* 38₆ ‘sažinės’ (žodį *saužinia* vartojo ir Marcinskas).

Šiomis pastabomis tenorėta atkreipti tyrinėtojų dėmesį į mūsų dabartinės bendrinės (ypač rašomosios) kalbos formavimosi pietinės vakarų aukštaičių tarmėpagrindu ištakas pačioje Lietuvoje. Jos šaknys Rytų Prūsijoje ir kitų tarmių pagrindu besiformavusioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje yra kur kas gilesnės.

CONCERNING THE LANGUAGE OF TATARÉ'S „PAMOKSLAI IŠMINTIES IR TEISYBĖS“ (1851)

Summary

Even three variants of the language of Lithuanian writing were taking shape in the 16th–17th centuries: one in the Duchy of Prussia (based on the local West Aukštaičiai dialects) and two in the Grand Dukedom of Lithuania (based on the dialects of the middle Lithuanian plains, the district of Kėdainiai, and the town of Vilnius and its environs). Owing to the polonization of the Lithuanian gentry, the last two variants of Lithuanian writing disappeared in the 18th century. With the onset of the movement for national independence, in the second half of the 19th century Lithuanian proper followed the old tradition of writing as used by Lithuanians in East Prussia. The writing was adapted to suit the needs of Lithuania and somewhat modified to bring it closer to the local dialects of the southern part of West Aukštaičiai (the dialect of „Suvalkai“). Thus came into being Modern Lithuanian. To reveal the process of its formation, one must ascertain who was the first in Lithuanian proper to write in the Southern dialect of West Aukštaičiai. The author of the paper considers A. Tatarė (1805–1889) to be such a man. In the paper the author gives a linguistic analysis of Tatarė's major work „Pamokslai išminties ir teisybės“ and points out the difficulties the scholar met trying to create written Lithuanian on the basis of the southern dialects of West Aukštaičiai.

¹⁶ Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. – V., 1966, p. 233.

¹⁷ Apie juos plačiau žr. Arumaa P. Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina. – Tartu, 1933, p. 43–78.

¹⁸ Žodžio *nuopelnas* variantas *nupelnas* (plg. *nupelnyti*) yra žinomas jau iš senųjų raštų (pvz., jį vartoja K. Sirvydas, žr. PS I 34₁₀, 179₁₇, 284_{15,21}, 326₇, 327_{10,22}, 342₂₁, 366₁₀, 368₅), tačiau kažkodėl nepateko į akademinį žodyną.